

Amerikan ingiliscəsi variantlığı və ona maraq

Dos.Səkinəxanım Vəliyeva
ADPU, Xarici Dillər Mərkəzi
e-mail-sakinavaliyeva@hotmail.com

Xülasə

Müasir beynəlxalq dillər arasında ən geniş yayılan ingilis dilidir. Dünyanın bir çox ölkələrinin dövlət dili də ingilis dilidir. Eyni zamanda ingilis dilində danışan həmin ölkələrin vətəndaşları başqa-başqa millətə, başqa irqə mənsubdurlar. Bütün bunlar ingilis dilinin variativliyinə səbəb olur. Yəni eyni dildən istifadə etmələrinə baxmayaraq, hər bir ölkənin, millətin və irqin tarixi inkişafından sosial iqtisadi vəziyyətindən coğrafi mövqeyi və həyata baxışının xüsusiyyəyindən milli adət ənənəsindən fizioloji keyfiyyətindən irəli gələn cəhətlər dildə özünü bu və ya başqa şəkildə ifadə edir.

Açar sözlər: dialekt, dilçilik, dil qrupları, fonetik, tələffüz

Американский английский вариант и его интерес

Дос.Сакинаханум Велиева
Центр Иностранных языков
e-mail-sakinavaliyeva@hotmail.com

Резюме

Изучения вариативности языка стоит перед англискими языковедамии как лингвистическая проблема. Чтобы разрешить эту проблему или теоретическая или не практическая. Надо широко исследовать вариативность диалектологической географической, рассоват, начальной и.т.д. точки зрения внутренних возможностей языка, обочошения путей вариативности и в том числе необходимо составить полную грамматику, языко.

Ключевые слова: диалект, лингвистика, языковые группы, фонетика, произношение

American English variant and interest in it

Sakinarhanum Fazil kizi Valiyeva
PhD on Philology.
Center of Foreign Language
e-mail-sakinavaliyeva@hotmail.com

Summary

To study variety in contemporary English language problem before English linguists. For researching this we gave to investigate variety as theoretical, practical, dialectical, geographical and other considerations. By the result of this research we discovered the development of inner possibilities of the vocabulary by the way of varieties the same to make entire and uncomplete grammar of the language. While studying the variety in contemporary English language we came into the following conclusion.

The study of variety as present time is not complete. In structure and grammar the British we speak essentially the same as the English spoken throughout the world. But American English can be distinguished from the English spoken elsewhere by the directness and informality of expression. It is tendency to coin or invent terms that to us more graphically and colorfully express needs of the moment.

Keywords: dialect, linguistics, language groups, phonetics, pronunciation

Aktulluq. Dünyanın elə bir ölkəsi tapılmaz ki, orada ingilis dilini anlamasınlar. Bu elmi məqalədə ingilis dilinin variativliyinin araşdırılmasına onun Amerikan, Böyük Britaniya bir sıra başqa ölkələrdə və başlıca olaraq Birləşmiş Ştatlarda olan variativlərdən, dialekt və şivələrdən və onların coğrafiyasından yaranma tarixini və xüsusiyyətlərindən, Birləşmiş Ştatlar, Böyük Britaniya, Yeni Zelandiya, Cənubi Afrika, Kanada və başqa variativlərin qarşılıqlı əlaqəsindən və birinin digərinə təsirindən, zəngin və konkret materiallarla bəhs olunmuşdur. Aktuallığı ingilis dilinə olan güclü ehtiyacın yüksək səviyyədə öyrənilməsinə təminat verməkdən ibarətdir.

Annotasiya. Müasir beynəlxalq dillər arasında ən geniş yayılan ingilis dilidir. Dünyanın bir çox ölkələrinin dövlət dili də ingilis dilidir. Eyni zamanda ingilis dilində danışan həmin ölkələrin vətəndaşları başqa-başqa millətə, başqa irqə mənsubdurlar. Bütün bunlar ingilis dilinin variativliyinə səbəb olur. Yəni eyni dildən istifadə etmələrinə baxmayaraq, hər bir ölkənin, millətin və irqin tarixi inkişafından sosial iqtisadi vəziyyətindən coğrafi mövqeyi və həyata baxışının xüsusiyyəyindən milli adət ənənəsindən fizioloji keyfiyyətindən irəli gələn cəhətlər

dildə özünü bu və ya başqa şəkildə ifadə edir.

Metod: Məqalədə tarixi müqayisəli və təsviri metod tətbiq edilmişdir

Giriş:

Amerikannizmlərin yaranma tarixi XIX əsrin əvvəllərinə təsadüf etsə də, sonrakı illərdə ayrı-ayrı alimlər amerikan ingiliscəsi haqqında Britaniya ingiliscəsinin bir qolu kimi linqvistik tədqiqat aparmağa başladılar. Bu tədqiqatçıların ilk pionerləri Ceore Hemrt, çarlz Qracent və ORD Emorson olmuşlar.

Amerikan ingiliscəsinə elmi maraq Amerika dialekti cəmiyyətinin yaranmasına səbəb oldu. Həmin cəmiyyətdə isə 1889-cu ildə “Dialekt qeydləri” adlı jurnal çap olunmağa başlandı. 1919-cu ildə H.L.Menken beş yüz səhifəlik bir kitab çap etdirdi və onu “Amerikan dili” (5, 38) adlandırdı. Kitabda göstərilən çoxlu variantlar bu məsələyə daha qrtıq maraq göstərilməsinə stimül yaratdı. Belə bir maraq kitabın dörd dəfə nəşr olunmasına səbəb oldu və amerikanca nəşrləri isə 1945-1948-ci illərdəki nəşrindən daha iri həcnli oldu. Bir neçə ildən sonra Amerikan dili məsələsi günün vacib problemlərindən birinə çevrildi və onun haqqında linqvistik səpkidə kitablar yazıldı. 1925-ci ildə Corc Krann özünün ikicildlik “İngilisdilli Amerikada” kitabını yazdı. Həmin kitabda hər iki dil arasındakı variantlıq linqvistik təhlillə araşdırılmışdır. Bundan sonra Çikaqo Universitetində M. Matyunun rəhbərliyi altında “Tarixi prinsiplər əsasında amerikanizmlər lüğəti” çap edildi. Bu kitabda Birləşmiş Ştatlarda coğrafi atlasın yaranması və dialektlərin linqvistik əsasda tədqiqi mühüm bir məsələ olduğu bir daha qeyd olunmuşdur. Burada, həmçinin elmi tədqiqatlar və yazılan kitablarla yanaşı, şifahi danışiq dilinə və diqqət yetirilməsi nəzərə alınmışdır.

İngilislər bəzən amerikan danışiq dilinin sərbəstliyinə, tez-tez danışiqda slenqlərdən istifadə etdiklərinə və bəzi sözlərin tələffüzündəki fərqlərə etiraz edirlər. Lakin onlar amerikanlıların ehtiyaclarından irəli gələn yeni yaradılan legitim sözləri işlətmələrinə qarşı etiraz edə bilmirlər. İngilislər eyni zamanda söyləyirdilər ki, ingilis dili öz eksponzionist mövqeyi ilə bütün Amerika qitəsini əhatə etməkdədir. Onlar həm də öz dillərini tərifləyərək deyirlər ki, ingilis dili həm də Vestministr Əbbi qədər qədim, keçmiş, eyni zamanda gələcəyi əks etdirən hər hansı bir orqanizm kimi canlıdır. Onun gələcəyi, inkişafı isə Amerika respublikası və İngiltərə imperiyasından asılıdır. Brander Matyu bu barədə deyirdi: “Britaniya ingiliscəsi pis deyil, çünki o, Britaniya adalarında yaşayanların dilidir, onlar üçün əzizdir. Amerikanizmləri də pisləmək olmaz, çünki o da hazırda Amerikada yaşayanların hörmət bəslədiyi, qiymətləndirdiyi bir dildir. Məncə, dilin harada yarandığı deyil, söhbət həmin dilin harada və necə işlənməsindən getməlidir”.

Amerikalılar isə amerikan variantının az tanınmasında özlərini günahkar sayır və bu məsələni üç cəhətdən aydınlaşdırılmışdırılar.

Birincisi, amerikan ədəbiyyatçıları ilk növbədəpoetik janrdan istifadə edərək, yazılarında çoxlu siqnallar işləmişlər.

İkincisi, yazılan əsərlərin əksəriyyəti fantastik əsərlər olmaqla reallıqdan götürülmüş, təhrif olunmuş dildə vulqarizmdə danışan qəhrəmanlardan ibarətdir.

Nəhayət, üçüncüsü, bir qisim yazılar ingilis ədəbi dilində yazılmışdır.

Bütün yuxarıda dediklərimiz Amerika, onun dili, mədəniyyəti haqqında müxtəlif məlumatlar verir. Amerikan dilinin olsa-olsa Britaniya ingiliscəsinə nisbətən fərqlənən tələffüz forması olan danışmada çoxlu vulqarizmlər, slenqlər işlədilər bir variant olduğunu göstərilər.

Lakin amerikalı tədqiqatçılar, alimlər, yəqin ki, bir vaxt amerikan ədəbi dilinin İngiltərədə qəbul ediləcəyinə inanırlar. Onlar həm də ingilislərin əksinə olaraq, inanırlar ki, Amerikada ingilis dilini hazır şəkildə qəbul etməyəcək, amerikan ədəbi dili çərçivəsində standart Britaniya ingiliscəsi olmayacaqdır. Henri Bradlu yazırdı: “Mən inanıram ki, okeanın hər iki sahilində yaşayanlar əllərindən gələni edəcəklər ki, amerikan dili amerikanizm yox, əsas dil kimi, amerikan ədəbi dili kimi formalaşsın, amerikanlıların fəxri sayılsın”. (6, 100)

Biz deyəndə ki, bütün dillər icma üzvləri arasında ünsiyyət vasitəsidir, bunu heç də hökm kimi dialekt və kiçik dil qruplarının hamısına aid etmərik. Çünki elə iki dil tapmaq mümkün deyil ki, onların dil sistemi və mədəniyyəti tamamilə eyni olsun. Məsələn, eskimonlar qara müxtəlif ad qoyduqları halda, Cənubi Amerika Hindu qəbilələrinin heç “qar” haqqında təsəvvürləri belə yoxdur. Yaxud qaraların kettolarının dilində elə sözlər işlədilir ki, onlardan ağların xəbəri yoxdur. Məsələn, signifinq, shucking, napping, jiving, vooling və s. Belə sözlərin mənasını standart ingilis dilində ancaq təsvirlə, izahat yolu vermək olar.

Deməli, əgər bu Cənubi Amerika Hindusu ömründə təyyarə görməyibsə və onun nə olduğu haqqında təsəvvürü yoxdursa, onda o ilk dəfə təyyarə görəndə, əlbəttə, həmin əşyanı ifadə etmək üçün söz tapmayacaq. Lakin dil, onun danışdığı danışq dili hər halda həmin əşyanı adlandırmaq üçün yeni söz tapmalı olacaqdır. Belə ki, Hindu təyyarəni quşa oxşadaraq (qanadlı, uçan şey) “bird, sapa” sözündən, yaxud ifadədən “cana that has uniqs and flies” (quşa oxşayan, qanadlı uçan şey) kimi öz dialektlərində başa sala bilrə. Bundan başqa, məlum olduğu kimi, bütün dillər bir-birindən sözlər də ala bilir və həmin sözləri özlərinə məxsus şəkildə işlədərək özünüküləşdirirlər.

Bəzi dilçilər, məsələn, Çpmski dillərin və dil sistemlərinin adekvatlığından danışarkən onları aşağıdakı şəkildə təsnif edir:

1. Daxili siqnalları qəbul edən vasitə (texnika);
2. əsas informasiyaları qəbuletmə yolları;

3. dil strukturu haqqında məlumat;
4. cümləyə əsaslanaraq onu müəyyənləşdirmək metodu;
5. söz və cümlələri müəttən edərək seçmə metodu və s.

Bir çox sosial linqvistik səbəblərdən müəyyən bir cəmiyyət daxilində bufer

dillər və ya dialektlər başqaları üçün qəbul edilmədiyinə görə bunların arasından hər hansı biri başqaları ilə müqayisə etmək üçün normativ götürülür. Beləliklə, bir variant standartlaşdırılır və onu standart adı ilə işlədirik. Yəni standart dil odur ki, cəmiyyətdə sosial mövqeyə görə üstünlük təşkil edən əhali qrupu tərəfindən dil normasına yaxşı cavab verən bir variant kimi qəbul edilsin. Bu dil təhsil görmüş adamlar və ziyalı təbəqə tərəfindən qəbul edildikdən sonra digər təbəqə tərəfindən mənimsənilir. Bu vəziyyət eyni zamanda dialektlərə də şamil olunur. Çünki müəyyən tanınmış qrup hansı dialektə danışarsa, o, dialekt standart olub, başqa bir variantla zidiyyət təşkil etsin. Məsələn: Almaniyada hok gajr (Hochdeutsch) standart dialekt hesab olunur və Almaniyanın əksər ərazisində ədəbi (Schwabisch) və Plimdoyc (plam deutsch) dialektləri ilə zidiyyət təşkil edir.

London dialekti hələ on beşinci əsrdə, irəlidə dediyimiz kimi, İngiltərənin bir çox yerlərində standart dil kimi qəbul edilmişdi. Amerikan ingiliscəsi dəbütün variantlarına baxmayaraq, Britaniya ingiliscəsi ilə əlaqədardır. Belə əlaqədən danışan H.L. Mengenz yazır: “Amerikan danışiq dili, əlbəttə, qrammatik cəhətdən vulqar ingilis dili ilə eynidir. Başqa bir çox xüsusiyyətləri ilə. Məsələn, ikiqat inkar forması, sifətin zərf kimi işlədilməsi, fel zamanlarının qarşılaşdırılması və s. Britaniya ingiliscəsilə tamamilə uyğun gəlir”.

İngilis dili tarixindən bəllidir ki, Amerikada sosial müxtəliflik dil variantlığında da özünü göstərmişdir. Belə bir vəziyyət Amerikan ingiliscəsində bütövlükdə də hiss olunmağa başlamışdır. Məsələn, *vulgar* (*vulqar*), *unultaured* (*kobud*), *common* (*ümumi*), *illiterate* (*cahil*) sözlərinin danışiq tərzləri yuxarıda qeyd etdiyimiz qeyri standart ingilis dilinə aiddir.

Deyilənlərdən aydın olur ki, variantlıq həm də etnik qruplardan asılıdır.

Fonetik və qrammatik cəhətlərdəki variantlıq ayrı-ayrı başlıqlarda verməklə biz tələffüz və dil qayda-qanunlarından ayrılıqla bəhs etmək və onların arasındakı müxtəlifliyi aydın göstərmək məqsədi daşımışıq. Çünki elə qaydalar var ki, məsələn, (q) səsinin tələffüzü ([ka:]) ancaq fonetikaya aid olduğu halda, ikiqat inkarlıq (He doesn't do nothing) yalnız qrammatikaya aid qaydadır. Lakin elə xüsusiyyətlər də var ki, (məsələn, şəkilçilərin tələffüzü) onların fonetikaya, yaxud qrammatikaya aid olmasını müəyyənləşdirmək çətinlik törədir. Bir çox qeyri-standard dialektlərdə -ed şəkilçisi felin keçmiş zaman formasını düzəltməklə yanaşı (He walked home) həm də keçmiş zaman feli sifəti They have been defeated və isimdən düzəliş sifətlər kimi She is a

blue-eyed woman və s. işlədilir. Bəzi dialektlərdə s (es) şəkilçisi (ismin cəm şəkilçisi və felin indiki zamanda üçüncü şəxsin təkində buraxıla bilər).

Məsələn, All those boys (boy)) must go (O oğlanların hamısı getməlidir)
He speaks (speak) English. (O ingiliscə danışır)

Lakin elə hallar da var ki, onları bir neçə cəhətdən aydınlaşdırmaq tələb olunur. Məsələn, bəzi sözlərdə -ed, -es (es) şəkilçiləri işlənməsə də söz kökünün tələffüzü ilə (Lapse, mist) həmin şəkilçilərin olduğu (missed, lapsed) sözlərin tələffüzü tamamilə eynidir. Başqa bir tərəfdən -s (-es) şəkilçisi qrammatik faktor kimi tez-tez buraxıldığı halda, keçmiş zaman üstəgəl keçmiş zaman feli sifəti kimi işləndikdə çox az hallarda buraxılır. -ed şəkilçisinin istər keçmiş zaman formasını, keçmiş zaman feli sifətə, istərsə də düzəltmə sifətə aid olmasına baxmayaraq, müqayisə ediləcək dərəcədə tez-tez buraxılması müşahidə edilir. Dialektlərə gəldikdə, -s (es) şəkilçisinin hər iki forması müxtəlif kəmiyyətlərlə, məsələn, qaraların ingiliscəsində (Blək İngliş) təxminən on faiz, yiyəlik hal şəkilçisi 20-30 faiz, felin indiki zamanının üçüncü şəxsin tək halı şəkilçisi kimi tamamilə buraxıla bilər. Bəzən fellərdə -s (-es) və “v” hərfi düşə bilər. Məsələn, “have” sözündə isə “v” hərfi buraxılır. Bu sözlər standart ingilis dilində have-has, do-does olduğu halda, yuxarıda dediyimiz kimi, qeyri-standart ingilis dilində müvafiq olaraq has, do şəkillərində işlədilir. Bəzi fellərdə isə şəkilçi olmadıqda səs dəyişikliyi baş verir. Məsələn, *tell* əvəzinə *tol*, *leave* əvəzinə *lei*, *sleep* əvəzinə *slep* və s.

Yuxarıda dediklərimizdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, -s (es) şəkilçisinin müxtəlif variantlarda düşməsi işlənməməsi tamamilə qrammatik hal hesab edilsə də, ed şəkilçisinin düşməsinə fonetik qaydanın xüsusi bir halı kimi nəzərə almaq lazım gəlir. Qrammatik və fonetik cəhətlərin bir-birindən fərqləndirilməsi isə linqvistik hadisədir. Qrammatik və fonetik xüsusiyyətlər arasındakı fərqə gəldikdə, deyə bilərik ki, qrammatik qaydalara yuxarı və orta təbəqə əməl etdiyi halda, fonetik xüsusiyyətləri ancaq yuxarı sosial təbəqə nəzərə alır. Qalan təbəqələr isə qeyri-standart ingilis danışığı dilindən istifadə edirlər. Bəzi başqa dialektlər də isə “leave” (tərk etmək) və let (icazə vermək) fellərini eyni dominant kimi köçürürlər.

Deyilənləri əyani görmək məqsədilə aşağıdakı kiçik bir dialoqa diqqət yetirək:

-The dog is outside scratching at the door

-Leave him in (İt qapını cırmaqlayır. Qoy gəlsin içəri)

-No, let him out (Yox, qoy qalsın bayırda)

Cənubda yaşayan ağların dialektində isə “upside- arxa tərəfdə” mənasını versə də, bəzən heç tərcüməyə də ehtiyac qalmır. Məsələn,

-He hit him upside the head (O, başını əzib (harasa vurub))

Appalaçi hindularının dilində həmişə *several* (bir neçə) sözü *many* (çox) sözü ilə əvəz olunur. Belə sözlərdən *climb* əvəzinə *kilm* (dırmaşmaq),

brought feli əvəzinə *broing* (*gətirdi*) işlənir, *let us got in* əvəzinə *let us do not go to the beach today* kimi işlənən qeyri-standart cümlələrdə rast gəlmək mümkündür.

Variantlar haqqında amerikan dilçi alimləri Volfram, Fasold və Vilyam Labovun, Hakkenberq, M. David və b. daha ardıcıl danışıq, qiymətli elmi nəticələrə gəlmişlər.

Nəticə: Deyilənlərdən məlum olur ki, ingilis dilində variantlıq mövcuddur. Ona görə də bu dili istər öyrənərkən, istərsə də tədqiq edərkən, onu leksik, semantik, orfoqrafik, fonetik və s. cəhətlərinə görə araşdırarkən, variantlıqdan irəli gələn alimləri, onların inkişaf və yayılma xüsusiyyətlərini, qarşılıqlı təsir və başqa keyfiyyətlərini nəzərə almaq zəruridir. İngilis dilinin geniş ərazidə yayılması, beynəlxalq dil statusu daşımağa başlaması və Birləşmiş Ştatlarda bu dilin ayrıca bir qolunu yaratmaq meylinin getdikcə reallaşması prosesi və s. amillərlə yanaşı dilin öz daxili inkişafı ilə əlaqədar gedən proseslər bu dilin aktuallığının saxlanılmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat

- 1.B. Hüseyinov. Müasir ingilis dilində areal danışıq variantları. Bakı, “Elm”, 1999
- 2.A. Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 19979
- 3.Alan Haroid. The Linguistic Atlas of the Upper Midland. 1975
- 4.Adams G. Ulster Dialects, 1974
5. H.L. Mencken. American Language, 1919
6. Henry Bradly. The English Review. 1921